

Nederlandse toestanden

Joop van Holsteyn

BESPREKING VAN:

- Aarts, K., van der Kolk, H., & Rosema, M. (red.) (2007). *Een verdeeld electoraat. De Tweede Kamerverkiezingen van 2006*. Utrecht: Het Spectrum.
 - Kleinnijenhuis, J., Scholten, O. e.a. (2007). *Nederland vijfstromenland. De rol van de media en stemwijzers bij de verkiezingen van 2006*. Amsterdam: Bert Bakker.
-

Zeker, Nederland kent onwenselijke verschijnselen en kwalijke ontwikkelingen. Maar gelukkig zijn die slechts zelden van Hollandse bodem. Vaker wordt naar een of ander buitenland verwezen om aan te geven waar de wantoestand zijn oorsprong vindt. Uiteraard zijn we bij geweld tegen Turken en andere etnische minderheden bang voor Duitse toestanden. Mocht twijfel bestaan aan de bestuurbaarheid van het land, dan vrezen we Italiaanse toestanden. Op het terrein van de ruimtelijke ordening is elke afwijking van de strikte bouwregels een begin van Belgische toestanden. En de vlag Amerikaanse toestanden dekt een rijke lading van uiteenlopende verschijnselen, die we stuk voor stuk buiten de landsgrenzen zouden willen houden.

Spreekt men in andere landen eigenlijk over Nederlandse toestanden? Bijvoorbeeld als het gaat om ongekende en wellicht onwenselijke politieke en electorale ontwikkelingen?

Dat zou zo maar kunnen. Immers, de 21^e eeuw kende een opmerkelijk roerige politieke start. Pim Fortuyn trok in de aanloop van de Tweede Kamerverkiezingen van 15 mei 2002 hard aan de bel. Mede als gevolg van de collectieve politieke zelfmoord van de Lijst Pim Fortuyn leek het er bij de Kamerverkiezingen van 22 januari 2003 op dat het hier ging om een luidruchtig incident, en niet meer dan dat. Van de LPF bleven puinhopen over en een gevestigde partij als de gematigde sociaaldemocratische PvdA krabbelde snel overeind. Al kort na de revolve van Fortuyn zou aldus een nieuw politiek evenwicht gevonden zijn. Die interpretatie van normalisering en een hersteld stabiel evenwicht is echter aanvechtbaar als we met de verkiezingen van 22 november 2006 het eerste trio Tweede Kamerverkiezingen van de 21^e eeuw volmaken.

Het dominante beeld van de uitslag van 22 november was dat het politieke midden verlies had geleden ten koste van de flan-

ken. Het CDA hield de schade beperkt tot een verlies van 3 zetels en kwam uit op 41 (van de 150). De partij vormde daarmee de grootste Kamerfractie. De liberaalconservatieve VVD, die tot ver na de verkiezingsdag last had (heeft?) van de naweeën van de venijnige interne strijd om het lijsttrekkerschap van mei 2006, waarin Mark Rutte zijn rivale Rita Verdonk nipt had verslagen, ging van 28 naar 22 zetels. D66 viel terug van 6 naar 3. Aldus verloor de regeringscoalitie die na 22 januari 2003 door deze drie partijen gevormd was in totaal 12 zetels. Niet alle oppositiepartijen wisten hiervan te profiteren. De PvdA, die de eerder dat jaar meer dan gerechtvaardigde verwachting de grootste partij te worden gedurende de campagne had moeten opgeven, verloor 9 zetels en kwam uit op 33; GroenLinks ging van 8 naar 7. De orthodox protestantse SGP bleef op 2 zetels. De winnaars, zoals gezegd, waren meer uitgesproken verwanten van verliezers. De Socialistische Partij (SP) kwam van 9 op 25, de ChristenUnie (CU) verdubbelde het zeteltal naar 6, en de nieuwe rechts-populistische Groep Wilders/Partij voor de Vrijheid van het voormalige VVD Kamerlid Geert Wilders kwam van niets op 9. Een tweede nieuwkomer, met 2 zetels, was de Partij voor de Dieren.

Hoe kunnen we begrijpen dat de lange tijd zo gezapige Nederlandse kiezer lijkt losgeslagen en zijn electorale heil op de politieke flanken zoekt? Hoe kan het dat plots volatiliteit, polarisatie en fragmentatie de trefwoorden zijn? Voorlopige antwoorden zijn te vinden in *Een verdeeld electoraat* onder redactie van de aan de Universiteit Twente verbonden Kees Aarts, Henk van der Kolk en Martin Rosema, en in *Neder-*

land vijfstromenland, waarin een onderzoeksgroep onder aanvoering van de aan de Amsterdamse Vrije Universiteit (VU) verbonden Jan Kleinnijenhuis ingaat op de rol van de media en de zogenoemde stemwijzers bij de verkiezingen van november 2006. Het is overigens prettig te constateren dat het hier om twee Nederlandstalige studies gaat, gericht op een breder publiek dan slechts de wetenschappelijksgemeenschap, waarvan sommige leden menen dat de wetenschap slechts in het Engels kan worden bedreven en gecommuniceerd. Maar dat terzijde.

Het “op toegankelijke wijze laten kennismaken met het onderzoek waar politicologen aan Nederlandse en buitenlandse universiteiten zich mee bezighouden” is een van de expliciete doelen van de door Aarts en de zijnen geredigeerde bundel. Een ander doel is inhoudelijk en nogal ambitieus: het in beeld brengen van “de oorzaken, betekenis en gevolgen van de verkiezingsuitslag” (p. 7). Een derde doel, ten slotte, is het presenteren van enkele resultaten van het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) 2006. Die gegevens van het NKO, de twaalfde studie in een reeks van kiezersonderzoeken rond Tweede Kamerverkiezingen die in 1971 een aanvang nam, worden vooral gebruikt om zicht te krijgen op de achtergrond van de politieke en electorale ontwikkelingen.

Allereerst komen voorgeschiedenis en context van de Kamerverkiezingen van 2006 aan bod. Er is een schetsmatig overzicht van het beleid van de kabinetten onder leiding van minister-president Jan Peter Balkenende (CDA), die vanaf 2002

de dienst uit maakten; het recente politieke spel wordt beschreven, met in het bijzonder aandacht voor de belangrijkste politieke conflicten tussen en binnen politieke instituties; en voor de afzonderlijke partijen wordt ingegaan op de inhoud van het verkiezingsprogramma en de samenstelling van de kandidatenlijst, waarbij opmerkelijk is dat anno 2006 de selectie van de lijsttrekker in de regel een relatief open proces is met aanzienlijke invloed van partijleden. Wat de programma's betreft, kan trouwens een eerste kanttekening bij de indruk van vergaande polarisatie worden gemeld. Tussen partijen bestaan verschillen, maar deze zijn gradueel en niet fundamenteel. Geen enkele relevante partij wijst de sociale markteconomie af, of de liberale rechtsstaat, of het parlementaire systeem. "Uiteindelijk bleef Nederland anno 2006 ondanks alle polarisatie tussen 'links' en 'rechts' in de verkiezingsstrijd toch een gematigd polderland", aldus Paul Lucardie en Gerrit Voerman (p. 96).

De verkiezingscampagne wordt in twee bijdragen beschreven. Philip van Praag constateert een voortgaande professionalisering van campagnes in Nederland, al gaat het stapje voor stapje. Zo laat de echte doorbraak van de politieke televisiespot nog altijd op zich wachten. Met betrekking tot een recenter verschijnsel – stemwijzers in tal van vormen – lijken partijen meer alert. Het CDA bijvoorbeeld blijkt te hebben geleerd van het verleden en gebruikte bij de specifieke invulling van de StemWijzer voor 2006 deze kennis door de inhoud ervan en in het verlengde daarvan de gegenereerde stemadviezen te manipuleren. De makers van de razend

populaire StemWijzer zullen bij een volgende gelegenheid toch echt een andere werkwijze moeten hanteren om te voorkomen dat partijen en campagnestaven er nogmaals mee aan de haal gaan.

Het was trouwens misschien geen toeval dat het CDA de zwakke plek in die meest gebruikte kiezershulp uitbuitte. Waar in het recente verleden de PvdA de toon aangaf ten aanzien van professionele campagnevoering in Nederland, lijkt het CDA die positie in 2006 te hebben overgenomen. Dit in een context van, inderdaad, Amerikaanse toestanden: "In deze campagne zien we dat een kernonderdeel van de CDA-campagne is het afbreken van het imago van Wouter Bos. (...) Het CDA introduceert nog een ander Amerikaans element in de campagne: de wil om te winnen en de daarmee samenhangende bereidheid permanent de grenzen op te zoeken van wat nog toelaatbaar wordt geacht in Nederland. (...) Gezien het succes van de CDA-campagne mag worden verwacht dat de ontwikkeling naar fellere, hardere en negatievere campagnes zal doorzetten." (p. 119).

De tweede beschouwing over de campagne komt van de VU-onderzoeksgroep en is een compacte versie van delen van het eigen boek, inclusief enkele identieke frases. In het onderzoek draait het om de vraag "door welke media-invloeden kiezers hun stemvoorkeur laten bepalen", aldus het boek (p. 17) dat een voortzetting is van een reeks studies die begon met een analyse van de media tijdens de campagne van 1994. Ook voor 2006 is met de zogenoemde relationele inhoudsanalyse via de NET-methode de berichtge-

ving in zes landelijke dagbladen en twee televisienieuwsbulletins onderzocht en tot twee cijfers na de komma uitgedrukt, naast en in de analyse gecombineerd met gegevens verkregen via survey-onderzoek onder kiesgerechtigden. In berichtgeving worden kernbeweringen onderscheiden, waarvan wordt bepaald of zij betrekking hebben op standpunten en feitelijke ontwikkelingen rondom bepaalde politieke issues, op steun of kritiek op politici of partijen, of op hun succes en falen.

Het voordeel van de kwantitatieve aanpak is dat her en der levende opvattingen over de campagne tegen empirisch licht worden gehouden. Zo wordt het idee dat het tegenwoordig nauwelijks meer zou gaan om inhoudelijke zaken niet gesteund door de bevindingen. Hoewel inhoudelijke berichtgeving met 38 procent niet de grootste afzonderlijke categorie vormt (dat is conflictnieuws met 45 procent; wedstrijdnieuws beslaat 17 procent), is dat deel niet kleiner dan in eerdere verkiezingsjaren (vanaf 1994). De campagne van 2006 mocht misschien een dragend thema missen, maar was bepaald niet inhoudsloos. De feitelijke politiek-relevante ontwikkelingen werden daarbij over het geheel gezien neutraal aan de orde gesteld, wat “in de praktijk het hoogst haalbare” (p. 70) wordt geacht. Dat maakt enigszins begrijpelijk dat de inzet van de PvdA bij de verkiezingen, namelijk dat Nederland zoveel beter zou kunnen, een niet zo gelukkige was. Overigens was niet zozeer de PvdA als oppositiepartij maar het CDA de partij die in termen van conflictnieuws het meest in de aanval was. De aanval als beste verdediging.

De multivariate analyse van uiteindelijke effecten van berichtgeving op politieke voorkeur lijkt erop te wijzen “dat nieuws ertoe doet” (p. 136). Dat kan zijn, maar de effecten zijn wel uiterst bescheiden – wat iets anders is dan betekenisloos – en komen naar voren in een niet zo toegankelijke analyse die slechts een beperkt aantal factoren bevat.

Een breed, bovenal beschrijvend beeld van het Nederlandse electoraat wordt op basis van het NKO geschetst in diverse bijdragen van de redactie van *Een verdeeld electoraat*. Hier wordt het idee opgepakt dat richtinggevend was in een eerdere bundel waarin politieke veranderingen in Nederland voor de periode 1971-1998 centraal stonden: de moderniseringsthese. Die these vormt het fundament van grote, groeiende electorale volatiliteit: “Door het verdwijnen van traditionele verbanden, door het groeiende opleidingsniveau en meer in het algemeen de emancipatie en toenemende mondigheid van burgers zouden politieke partijen niet langer kunnen rekenen op een honkvaste achterban.” (p. 211).

De moderniseringsthese heeft, zo geformuleerd, primair betrekking op gedrag. Met name journalisten en politici weten in de regel uit dit kiesgedrag de opvattingen van kiezers en hun beweegredenen moeiteloos te herleiden. Vandaar het beeld van een electoraat dat het politieke midden verlaten heeft en de extremen heeft gezocht. Een dergelijke kort-door-de-bocht interpretatie is echter behoorlijk riskant. De beweeglijkheid op het niveau van het gedrag blijkt namelijk prima samen te kunnen gaan

NEDERLANDSE TOESTANDEN

met een relatief grote mate van stabiliteit in termen van onderliggende houdingen en opvattingen onder kiezers, gevoegd bij beweeglijkheid van bestaande en de komst van nieuwe partijen. In 2006 blijkt van beide verschijnselen sprake. En het gaat daarbij om de wisselwerking, zo stellen de auteurs mede tegen het licht van een beschouwing over 2002 en 2003 waarin het accent vooral op de stabiliteit van opvattingen op massaniveau leek te liggen.

Op algemeen ideologisch vlak van 'links' en 'rechts' is, onder erkenning van het feit dat die termen niet een eenduidige en over de tijd vaststaande betekenis kennen, in 2006 nog altijd sprake van twee min of meer stabiele blokken. Ook ten aanzien van afzonderlijke politieke kwesties is de opvatting van het Nederlandse electoraat weliswaar verdeeld, maar in een patroon dat niet wezenlijk nieuw is, al blijken kiezers hier en daar wat extremer in hun mening dan in eerdere jaren. Tegelijkertijd zijn partijen volgens kiezers opgeschoven (o.a. GroenLinks en de SP van links naar het midden, het CDA van het midden naar rechts, de CU van rechts naar het midden) en is Geert Wilders met zijn verwanten in het gat op rechts gedoken dat de LPF liet vallen. Als we ons realiseren dat in het Nederland van de 21^e eeuw vele kiezers erg laat tot een uiteindelijke keuze komen – ruim de helft in de laatste weken voor verkiezingsdag, 12 procent van alle kiezers op de allerlaatste dag – dan mag een grote mate van volatiliteit geen verbazing wekken. De tijd van voor 1994, het jaar waarin het Nederlandse electoraat zich eigenlijk voor de eerste maal krachtig roerde, komt niet meer terug.

Hoe erg zijn ze al met al, die Nederlandse toestanden? In beide studies is er voorzichtige aandacht voor de meer normatieve vraag naar gevolgen en betekenis van het verloop van het hedendaagse electorale proces, naast de beschouwing van Joop van den Berg over de gevolgen voor de samenstelling van de volksvertegenwoordiging. Hij wijst op de risico's van een (te?) grote omloopsnelheid van Kamerleden en de daarmee gepaard gaande slinkende collectieve wijsheid en ervaring. "Er dreigt (...) een vicieuze cirkel te ontstaan: ongedurige en ontevreden kiezers sturen vele parlementariërs naar huis, maar dat brengt onervaren nieuwelingen in de arena die daar minder effectief zijn dan hun voorgangers, wat weer ontevredenheid onder kiezers wekt, enzovoort." (p. 142). Er dreigt aldus een "ernstige dissonant tussen professionaliteit en democratie". (p. 164). De slotbeschouwing van de redactie wijst enerzijds op het feit dat de moderne, in zijn gedrag zo dynamische kiezer op zichzelf geen bedreiging vormt. De zwakke plek in het Nederlandse (niet alleen in het Nederlandse!) politieke bestel zit veeleer in de vertaling van uitslagen in een regeringssamenstelling – het is dan ook jammer dat geen aandacht aan de kabinetsformatie is besteed – en het vervolgens door die regering gevoerde beleid. De aanzienlijke dynamiek gedurende de campagne en ongekende wisselingen in de Tweede Kamer lijken nauwelijks door te werken, en zeker niet op een voorspelbare, transparante manier. Vooralsnog blijkt dat zich niet te vertalen in fundamentele politieke onvrede, maar het staat niet vast dat de Nederlandse kiezer daarmee ook in de toekomst genoeg neemt. De dissonant die Van den Berg al hoort of althans vreest,

klinkt niet erg luid. Momenteel. En als de politieke journalistiek zich ook wat aan zou trekken van de suggestie van Kleinnijenhuis en de zijnen en minder kunstmatige nieuwsgolven zou creëren, dan zullen toekomstige verkiezingen waarschijnlijk keer op keer indrukwekkende electorale beweging tonen, maar zonder dat men elders in de wereld met angst en beven het hoofd schudt en mompelt: 'Nederlandse toestanden'.

De burger in de lezer slaat kortom beide boeken met een min of meer gerust hart dicht. Niet volstrekt zorgeloos, maar evenmin ernstig bevreesd voor de toekomst van politiek, democratisch en electoraal Nederland. En de lezer qua lezer, hoe voldaan is hij? In hoge mate, maar niet helemaal. Zo is te zichtbaar dat het onderzoek naar media en berichtgeving op twee gedachten hinkt. Dat leidt tot onevenwichtigheid. Aan de ene kant is er de poging om zo nauwkeurig mogelijk in beeld te brengen hoe de media de campagne hebben gepresenteerd aan het electoraat. Een nuttige en over het geheel geslaagde poging, al verwordt de uiterst stringente kwantitatieve aanpak hier en daar tot schijnprecisie – aan niet elk cijfer achter de komma kan en mag betekenis worden verleend. Aan de andere kant is er de poging de politieke voorkeur te verklaren vanuit de berichtgeving. Die poging loopt minder goed af. Hier lijkt de onderzoeksgroep zich te vertillen aan een inherent lastige, zware klus, waarbij tevens de wens misschien niet de vader van de gedachte is maar zeker het co-ouderschap kan claimen ten aanzien van de bevindingen. Er is invloed van de media! Tja. Daar zou meer bescheiden-

heid en rustige reflectie gewenst en zelfs gepast zijn geweest. Trouwens, bescheidenheid lijkt toch al niet zo'n sterk ontwikkelde eigenschap van Nederlanders. Aarts en de zijnen leggen de lat immers uitzonderlijk hoog als zij aankondigen de oorzaken, betekenis en gevolgen van de verkiezingsuitslag in beeld te brengen. Dat is veel te veel van het goede – de bundel bevat lezenswaardige bijdragen, maar alle oorzaken, de volledige betekenis en een compleet overzicht van de gevolgen? Dat lukt niet, kon niet lukken. Was men maar wat voorzichtiger geweest in het formuleren van de doelstelling, had men het maar een poging genoemd om een bijdrage te leveren aan. Dat is beduidend minder stoer, maar makkelijker te realiseren.

Had ik overigens al gemeld dat Nederlanders altijd wat te mopperen hebben? Bij dezen.

Overige literatuur waaraan gerefereerd is:

- van Holsteyn, J.J.M., & den Ridder, J.M. (2005). *Alles blijft anders. Nederlandse kiezers en verkiezingen in het begin van de 21^e eeuw*. Amsterdam: Aksant.
- Thomassen, J., Aarts, K., & van der Kolk, H. (red.) (2000). *Politieke veranderingen in Nederland 1971-1998. Kiezers en de smalle marges van de politiek*. Den Haag: Sdu.
- de Vries, J., & van der Lubben, S. (2005). *Een onderbroken evenwicht in de Nederlandse politiek. Paars II en de revolutie van Fortuyn*. Amsterdam: Van Gennep.